

НАУЧНО-ПЕРСПЕКТИВЕН ПОДХОД КЪМ СОЦИОЛОГИЧЕСКИТЕ И МЕТОЛОГИЧЕСКИТЕ ПРОБЛЕМИ НА ДУХОВНАТА КУЛТУРА

ГЕОРГИ ДИМОВ

Българското марксистическо обществознание винаги е съзнавало необходимостта от все по-пълно осветляване на фундаменталните теоретико-методологически проблеми, за да развива в правилна насока духовната ни култура. Обсегът и съдържанието на тия сложни и многообразни проблеми са се определяли през отделните етапи на социалното ни и естетическо развитие от характера на общественно-историческите процеси, от степента на философско-нравственото и интелектуално-творческото съзряване, от конкретните културни потребности на обществото. В наше време тая проблематика се налага с още по-голяма сила на фона на общото ни социалистическо развитие и неслучайно към нея насочват вниманието си специалисти в различните области на хуманитарното знание, интерпретирайки я от съответните аспекти, в по-частичен или по-обобщен план. Трудно обаче могат да бъдат посочени по-синтетични трудове, разкриващи все по-открояващата се диалектика на съвременното им социално и духовно развитие, с оглед и на задачите, които решава в настоящия етап Българската комунистическа партия, с оглед на потребностите на изграждащото се у нас зряло социалистическо общество.

Несъмнено тази нужда е била осъзната от Ст. Михайлов, когато е замислял и писал последната си книга „Изкуство. Общество. Време“ (Партиздат, 1983). И наистина това е труд, който и по проблематика, и по подход на нейното интерпретиране, и по-цялостната концепция на автора относно взаимоотношеността на социално-политически процеси и духовно-естетически потребности, между повелята на епохата, на текущия ден и дълга, призиванието на твореца, представлява в научния ни живот.

Книгата ни прави съпричастни не само на най-актуалните културно-естетически и общоидеологически въпроси на нашето време, но утвърждава съвременна марксистко-ленинска методология, особено перспективна за по-нататъшното творческо разглеждане на тия от жизнено значение проблеми за духовно-нравственото извисяване на социалистическото ни общество. Нейната значимост нараства и поради факта, че авторът е успял да постави многообразни проблеми в тяхната логическа връзка, да съчетае естествено общите теоретични постановки с конкретни трактовки на животрептящи социално-политически и културно естетически въпроси, с анализ на явление от текущия живот. И макар погледът му да е насочен предимно към някои от разнообразните процеси, характерни за съвременното ни социалистическо развитие и по-специално за някои от закономерностите в изграждането на зряло социалистическо общество, той държи сметка и за онова, което идва от многовековния исторически опит,

което ни подсказва народната съдбовност. И още нещо — което придава особена научно-методологическа и политико-идеологическа актуалност на труда, — това са усилията на автора да се опира винаги на решенията на Дванадесетия конгрес на БКП, на постановките и указанията на др. Т. Живков, съумявайки да ги осмисли и конкретизира с оглед на спецификата на третираните въпроси, а с оглед и на задачите, които партията решава в наше време.

Макар трудът да се състои от четири проблемно обособени глави, всяка със свои политико-нравствен патос и културно-естетическа насоченост, всички са обединени от единна научна концепция, от единен методологически подход. Цялото изложение се отличава с подчертана логичност и партийно-идеологическа насоченост, с конкретност на анализите, които неизменно водят до очертаване на някои страни от битието и поведението, душевността на днешния човек — творец на материални духовни блага.

Следвайки основния си замисъл — да разкрие взаимоотношеността между социално-политическите, житейско-нравствените, културно-естетическите процеси и явления, характерни за настоящия етап на националното ни развитие, ерудираният социолог подхваща едни или други въпроси из областта на художественотворческата дейност, за да изкаже мисли и съждения, които несъмнено ни помагат да разберем по-непосредно и конкретно някои прояви и тенденции на нашата съвременност, дават ни възможност да вникнем по-непосредно в някои страни от теоретическата и практическата дейност на партията, в нейните непрестанни условия да бъде винаги на висотата на политическите, икономическите, идеологическите задачи, които се налага да бъдат решавани по пътя на изграждането на зряло социалистическо общество. А то от своя страна изисква формирането на пълнокръвни личности, устремени към по-високи социално-нравствени и културно-естетически идеали. При това авторът винаги държи сметка за диалектиката на това развитие, за сложните и противоречиви процеси, съпътстващи непрестанния възход, за трудностите от обективен и индивидуално-психологически характер, с които се сблъсква човек, пък и обществото като цяло, за конфликтите, които неизбежно се появяват в съзнание и практиката на хората.

Радостно е, че видният български социолог, чиито трудове през последните години подхващат и осветляват редица фундаментални въпроси на марксистко-ленинската социология, която едва след Априлския пленум зае отговорно място у нас, за да се наложи скоро с научната актуалност на своята проблематика, проявява такова непосредно и творческо отношение към методологическите проблеми на изкуството, на духовната ни култура изобщо.

В тези си интереси и занимания той изхожда от дълбокото убеждение за глобалното значение и всеобхватно въздействие на духовната култура като своеобразен израз и синтез на интелектуално творческата енергия на човешката личност, на народа. „Духовната култура присъествува навсякъде и дава своето отражение във всичко тъкмо чрез човека като главен неин носител. Като влияе върху формирането на интересите и потребностите и особено на ценностните системи на хората, като влияе върху емоционалния тонус, интимните мотиви и насоки на човешката дейност, духовната култура влияе и върху процесите във всички останали сфери на обществения живот, навсякъде където присъествува и се реализира човекът като субект, като деец, като фактор, който определя състоянието на нещата и тяхното развитие. Следователно нашето общество е заинтересовано така да се организира и насочва развитието на духовното творчество, че то максимално да изпълнява своите извънредно отговорни социални функции и като съдействува за формирането по определен начин на хората, да се превръща във все по-могъщ преобразуващ фактор на общественния живот“ — пише Ст. Михайлов още в уводните думи към книгата. И не-

смянено тези негови изходни методологически позиции — в пълно съзвучие с постановките на последните партийни конгреси, с концепциите на др. Т. Живков, развивани нееднократно по различни поводи — позволяват на автора да прояви научно-творческо отношение към съществени проблеми на изкуството, на културната дейност като органически съставна част на всеобхватното партийно строителство. Като припомня думите на др. Живков, „че бъдещето на родината ни зависи от умножаването на личностните качества на човека, от неговото непрестанно усъвършенствуване като гражданин, труженик, творец“, Михайлов обосновава в социологически план ролята на твореца за възхода на изкуството, както и предпоставките за пълната изява на таланта. „За да се осъществява напълно и да разцъфтява талантът на един творец, последният не може да заема позиция на наблюдател в нашата действителност. Той не може да бъде съзерцател и отрицател, той трябва да участва сам в създанието, да се потопи в неговите противоречия и трудности, да *преживява противоречията, трудностите и победите като своя съдба*, да участва активно в борбата срещу старото, консервативното, егоистичното.“ Тази жизнена, идейно-нравствена повеля има силата на категорически императив, защото Българската комунистическа партия е кръвно и съдбовно заинтересована от правилното възпитание и развитие на художественотворческата интелигенция. А това налага нейните творчески изяви да бъдат в съзвучие с многообразната дейност, развивана от партията в различните сфери на живота. Тази именно дейност следва да бъде опора, стимул и ориентир в пресъздаването на социални и нравствени процеси, на граждански и човешки съкровени вълнения, на народностни пориви и идеали, на битови и морални конфликти, на интелектуално-философски прозрения.

И в тая връзка Михайлов подхваща и осветлява един от онези кардинални въпроси, който има значение не само за развитието на художествената култура, но и за цялостното социалистическо развитие — въпроса за единството на класово-партийното и националното в съвременните социални отношения. Осъзнал неговото изключително теоретическо, политическо, методологическо значение, авторът се домогва до трактовки и изводи, които представляват решителна крачка напред в съвременното ни марксистическо обществознание. Те са толкова по-значими, защото са изградени върху анализа на конкретни явления и процеси от миналото и от наше време. Затова ще представляват и надежден ориентир за всички онези, които създават духовни ценности, пък и за цялостното комунистическо възпитание на младото поколение творци, сред които понякога се чуват отделни гласове за някакво надпартийно, наднационално изкуство.

Като тръгва от правилната концепция за конкретно-историческата същност на понятията „партийно“ и „национално“ и проследява изявата им в предходните класови общества, Михайлов подчертава техните сложни диалектически взаимоотношения през различните етапи на общественото развитие. И въз основа на конкретни наблюдения и анализи на явления от непосредната днешна практика аргументирано обосновава единството и дори сливането на тези две понятия в условията на изграждащото се зряло социалистическо общество. Основание за такава постановка авторът намира в обстоятелството, че характерът на комунистическата партийност „съответствува на интересите на работническата класа и чрез това — на основните интереси на другите трудещи се“, и във факта, че „пролетарската, марксистко-ленинска партийност се намира в съответствие с обективните закони на историческото развитие и следователно с тенденциите на обществения прогрес“. Следователно тази партийност е научно обосновавана; тук партийност и научност „са взаимно обусловени и немислими едно без друго“ — такъв е логическият извод от обстойните разсъждения, изградени върху тео-

ретични постановки на класиците на марксизма-ленинизма и върху непосредната теоретико-практическа дейност на Българската комунистическа партия. Така авторът разсейва и съмненията на онези, които, неосвободени от догматични постулати, виждаха в тържественото и безпрецедентно чествуване на 1300-годишнината от основаването на българската държава едва ли не проява на някакъв национализъм, отклонение от принципите на марксизма-ленинизма. И в тая връзка целесъобразно се припомня, че благодарение именно на правилното разбиране на класово-партийното и националното толкова преплетеният и сложен национален проблем в съветската многонационална държава получи своевременно ясно разрешение, дало възможност за невиджан разцвет и обогатяване на националните култури на отделните етнически общности.

Утвърждавайки, че „класово-партийният подход предхожда и стои в основата на решението на националните проблеми“, Михайлов проследява как този подход получава все нови и нови измерения през различните етапи на социалистическото съзидание, за да съвпадна изцяло с „границите на цялата нация, на цялото общество“ при съвременните условия в нашата страна. И сега той умело съчетава по-общите си разсъждения с конкретни анализи на явления от нашата действителност, подсказва ни за някои отклонения от творческия класово-партийен подход, които неизбежно извеждат било до антинаучни трактовки, било до национален нихилизъм и сектантски прояви, било до необоснована апология на антидемократични явления от миналото. Но и проявите от такъв род авторът се стреми да обяснява конкретно-исторически, в съответствие със сложната и противоречива диалектика, съпътстваща утвърждаването на една нова ценностна система.

Изобщо въпросът за класово-партийния подход е намерил в книгата широка и многоаспектна трактовка с подчертано методологическо, конкретно научно и общоидеологическо значение. Изводите се отличават със своята всеобхватност, с еднаква значимост за отделните клонове на хуманитарното знание. Творчески прилаганият класово-партийен подход, разбира на неговата диалектическа същност, дава възможност — по думите на автора — да бъдат осъзнати и осъществени националните интереси в условията на нашата съвременност; чрез него многовековното ни духовно наследство може да получи истинско осветление и оценка, да бъде включено то в съвременните духовни процеси, да се извяват в пълната патриотизъмът, хуманизмът, интернационализъмът на нашия съвременник. И още — да бъдат разбрани домогванията на реакционните сили в света, да се насочва развитието на съвременната социалистическа култура, „да обхванем цялото многообразие на живота в неговото развитие, в неговия прогрес, в неговата вътрешна противоречивост“. Така ще се даде простор и на мисълта, и на въображението в усилията на човека да се възмогне до по-големи социално-нравствени и естетически висоти.

Проблем, не по-малко важен и актуален за развитието на съвременното изкуство във всичките му жанрове, е проблемът за взаимоотношенията между художественотворческата дейност и политическата власт — разгледан и осветлен от Михайлов все със същата историческа конкретност, социологическа широта и партийнополитическа принципиалност. Тръгвайки от широко разпространеното твърдение, че „голямото изкуство се е създавало и може да се създава само в опозиция срещу политическата власт“, авторът интерпретира с вещина социално-политически и културно-естетически явления от далечното минало и от непосредното настояще, за да докаже относителността на подобна теза. И ако твърдението за вечна опозиция между изкуство и политическа власт „е по принцип вярно за досоциалистическото обществено развитие по силата на класовия антагонизъм, на експлоаторската същност на социалното управление“, макар че и в ония епохи да се срещат немалко изключения и противоречия, каквито

ни предлага и българската история и култура, то при социалистическата държава този антагонизъм далеч не е правомерен, коренно различно е отношението на създателите на естетически ценности към политическата власт. Защото нейните действия са в съзвучие с прогресивното развитие, тя осъществява задачи, ръководи се от принципи, вдъхновявали най-демократичните мислители, художници, мечтатели. Но държейки винаги сметка за реалното състояние на нещата, Михайлов съвсем не идеализира действията на тая власт през различните етапи на нейното утвърждаване. На нея не са ѝ чужди грешки от различно естество, отклонения в една или друга посока от творческия марксизъм-ленинизъм, от изискванията на обективните закони на социалистическото строителство, грешки, довеждащи до социални и идеологически сътресения, до кризи и дълбоки смущения в съзнанието на хората. Но, както доказва и опитът на БКП, социалистическата власт е способна да види тия грешки, да разкрие първопричините им, да ги преодолее и направи съответни изводи. Какво по-красноречиво свидетелство в това отношение от историческия Априлски пленум и последвалата теоретическа и практическа дейност на партията!

Този именно плодотворна дейност създаде условия да се изгради „пълно доверие между интелигенцията и партията“, да бъде осъзната от всички хора на творческата мисъл „научността и народополезността на партийната политика“. Но в тая насока трябва всички — и като граждани, и като творци — „да съблюдаваме обективната мяра на нещата и процесите, да бъдем верни на обективната истина. Когато допуснем някакво отклонение от обективната мяра, ставаме апологети, което е много вредно, или пък ставаме нихилисти, ставаме черногледи, песимисти, което е не по-малко вредно“ — такъв е изводът на Михайлов, извод и научно обоснован, и исторически правдив, насочващ към много и много размисли. Струва ми се, че въвеждането на понятието „обективна мяра“ дава възможност при всяка дейност да не се надхвърлят онези граници, при които вече нещата придобиват друго качество, стигат до своята противоположност, а се нарушава и конкретно-историческата им оценка. Изобщо оттук идват всички ония кризи и извращения от различно естество, които са в противоречие със същността на социалистическата система.

Като характеризира основните предпоставки, които обуславят сплотеността на нашата интелигенция около политиката на партията, авторът на книгата засяга и един друг много интересен и актуален, а и твърде дискутиран и в миналото, и в наше време социологически проблем — за конформизма. Посочвайки етимологическото значение на понятието и съдържанието, което му е давано в различно време, той осветлява все с присъщата му лаконичност и синтетичност цяла редица въпроси от социално-политическо, мирогледно-философско, нравствено-психологическо естество. И по тоя начин се открояват диалектическите взаимоотношения между конформизма и неконформизма, а се вижда и несъстоятелността на твърденията на някои съвременни буржоазни социолози относно същността на социалистическата система и държава. Синетичните анализи, които прави авторът на проявите на това понятие и в политическия живот, и в бита, и в изкуството, извеждат до заключението, че „отрицанието е диалектически свързано с утвърждаването, похвалата с упрека, любовта с омразата, идентифицирането с противопоставянето“, че „самият „конформизъм“, както и „неконформизъм“ е в същност позиция — естетическа, морална, битова и по-общо политико-идеологическа“. И много убедително, конкретно и далновидно е посочено как тази позиция се изявява и на ниво — „групово и междуличностно общуване“, и на ниво, което вече засяга „основните характерни черти на общественно-политическия и икономическия строй“. Но и между тия две нива съществува диалектическа взаимообусловеност, открояват се закономерности и в социален, и в общополитически, и в общоидеологически, а и в общонравствен план.

Очевидно същността на конформизма и неконформизма се определя от това, с какво се идентифицираш и в какво се противопоставяш, срещу какво водиш борба в обществен и идеологическия живот — „който е „неконформист“ спрямо социализма, той става „конформист“ спрямо капитализма независимо дали го желае или не, дали го съзнава или не“. Това, разбира се, в никакъв случай не означава да се примиряваме с недостатъците, грешките, злоупотребите от всякакво естество, срещу тях следва да се води борба, вкл. и със средствата на литературата. Защото и когато се застава твърде в подкрепа на социализма, това не означава примиряване с всички ония недъзи, недостатъци, с които се сблъскваме във всекидневния живот. „Тук именно трябва да се проявят творческите сили, гражданската смелост, да се рискува, ако трябва, да се покаже зрелост на дейци и граждани на това общество“ — категорично подчертава Михайлов.

И в тая връзка се засяга и един друг аспект на конформизма — пасивната и активната гражданска позиция. Тя също (по думите на автора) се изживява различно. Затова следва да се оценява конкретно — с оглед на характера и съдържанието на заетата позиция, на мисловността и поведението на човека. Изказаните тук съждения ни дават възможност не само правилно да съдим за прояви и явления в политическия и идеологическия живот, но и да осъзнаем по-конкретно някои противоречия, съпътстващи процесите на изграждането на зряло социалистическо общество. Струва ми се, че за първи път в труда на Ст. Михайлов тези въпроси получават такава конкретна трактовка, разглеждани върху основата на непосредната ни социално-политическа и идеологическа действителност.

Някои от подхванатите тук въпроси авторът интерпретира в по-широк план в главата „Изкуство и отклонения от социалистическия начин на живот“. И сега се откроява стремежът да се посочат корените, разнообразните предпоставки на тия отклонения с оглед да се активизират мисловността и чувствата на читателя, на зрителя за тяхното преодоляване. Присъщите на автора историко-диалектически подход, конкретност в съждения и изводи, социологическо-философска широта пронизват живото изложение, когато характеризира социалистическата система в нейното непрестанно развитие и усъвършенствуване. Както и в други свои трудове, и тук Михайлов надмогва досегашни твърдения относно причините на съществуващите недостатъци в нашия живот, търси техните по-дълбоки социологически и психологически корени, не скрива, че и самият сложен и противоречив организъм на социалистическото общество също подхранва появата на известни отрицателни явления и в мисленето, и в поведението на хората. Ние не може да си затваряме очите пред тези недъзи, рецидиви, стига само да не забравяме, че не те определят съдържанието и същността на социализма — откровено говори великият социолог. Толкова повече, че при бързата динамика на социалистическото ни обществено развитие такива отрицателни явления — и като житейско поведение, и като по-обща възглед относно социалистическия начин на живот, са напълно обясними. Затова нормално е — пише Михайлов — „наред с онова, което е основно и положително в дейността, помислите и поведението на човека, при тази или онази ситуация, в този или онзи момент, в същото това поведение да се прояви и нещо отрицателно, неетично, антисоциално дори. Оттук и сложността на обрисовката на съвременния герой, сложността при т. нар. „положителен“ и „отрицателен“ герой. Тяхното възсъздаване изисква да се намери мярката, която отговаря на реалните жизнени ситуации, на реалното поведение.“

Както е известно, въпросът за положителния герой дълги години бе предмет на оживени спорове, бе „камен преткновения“ за мнозина писатели и критици. Очевидно само онзи творец би се домогнал до необходимата „мяра“, за която говори Михайлов, който е осъзнал, че обективните социално-икономически процеси пораждаят и твърде усложнена индивидуална психика, че върху духовния живот на хората дават безспорно отражение и предходни традиции, и съвременна

житейска среда, и социални семейно-битови взаимоотношения, микро- и макро-структурата на всичко онова, което ни заобикаля. Оттук и необходимостта художествените творци да анализират тия многообразни фактори, за да изведат нови истини за човека на нашето време, чийто образ е много по-сложен от досега предлаганите схеми в някои произведения. И Михайлов с основание заявява: „Тук има широко, неразорано поле за изследователска, вкл. и за художествено-изследователска дейност. Същевременно в това богато на сюжет, теми и герои поле се проявява и проверява светогледът на твореца, същността на връзката „творец—гражданска позиция“. Наистина да се види сред все по-усложняващата се съвременна атмосфера на борба на новото със старото, на прогресивното с ретроградното, на исторически перспективното с житейски консервативното, атмосфера на най-противоречиви прояви и домогвания, как изстрадат нови хора с ново жизнено поведение и световъзприемане, се изисква творецът да притежава много и много качества от философско-мирогледно и културно-естетическо естество, наред, разбира се, с природно художествено дарование, за да може суровата и твърде многоаспектна житейска правда да прерасне в художествена правда. Щом признаваме, че живеем сред неповторимо величава действителност по творчески размах, по икономически и духовен възход, по социално-нравствени преобразования и душевно-интелектуално извисяване, то несъмнено съзидателите на тоя нов живот заслужават да бъдат пресъздадени от перото на писателя, от четката на художника, от всички създатели на естетически ценности. *„Нека тези герои бъдат не само в действителността, необходимо е тези герои да бъдат обрисувани по страниците на книгите, да оживяват на малкия и големия екран, по картините, да станат нарицателни. Ето къде е солта на въпроса — персонажите на изкуството да стават нарицателни герои в живота било като идеал, който да се следва, било като герой, от който трябва да се отграничим, защото е носител на нещо отрицателно.“* Такива настоятелни думи отправя авторът на разглежданата книга към хората на изкуството.

Не може да не се признае умението на Михайлов да разглежда в съответна взаимовръзка социално-политически и културно-идеологически проблеми, да ги осветлява и в социологичен, в психологичен, и в нравствено-естетически план. А това придава на изложението рядко богатство от мисли и съждения, от констатации и прогнози, от анализи и изводи, засягащи различни сфери на съвременния ни живот. Съвсем естествено той минава от една област в друга, прави ни съпричастни на целия оня сложен и противоречив социален организъм, за чийто функциониране еднакво са необходими правилни решения и на материално-производствените проблеми, и на културно-естетическите потребности — така диалектически обвързани. Та нали това именно дава основание на др. Живков да обоснове необходимостта навсякъде, във всички сфери на човешката дейност „да има висока култура, високо качество, естетика и красота“, за да можем „да достигаме и надминаваме върховете постижения в световен мащаб в съответните области“.

Изхождайки от тази постановка, нашият социолог сочи някои от предпоставките за нейното реализиране, като указва и на онези постоянни изменения, които настъпват в мисловността, в действията, в целия душевен свят на днешния човек. А това пък от своя страна предопределя и по-други критерии у него по отношение на предлаганите му материални и духовни блага. Повишават се и изискванията му към създателите на естетически ценности. Тези дълбоко революционни процеси неизбежно изискват на живот все нови и по-остри проблеми, изправят човека пред сложни противоречия. За тяхното осветляване и разрешаване ще трябва да се подхожда с историческа далновидност и психологическа угъбеност, с повишени критерии относно онова, което се създава и предлага на нашия съвременник. За да бъде то във все по-пълно съзвучие с обективните потребности на обще-

ството, очевидно ще трябва да се води борба срещу всякакви отклонения от социалистическите разбирания за закономерно и случайно, за стично и естетично, за класово-партийно и общонационално, за нравствено прогресивно и социално регресивно. И отново Михайлов подчертава, че успехът на тая сложна и многообразна борба ще зависи от умението „да се съблюдава мярата на нещата“. Само така ще могат да бъдат преодоляни и някои увлечения на отделни художествени творци, които, „водени от най-добри желания да разкритикуват, да дадат принос в борбата срещу отрицателното, тръгват по линията на неговото абсолютизиране, не съумяват да представят борбата на отрицателното с позитивните тенденции и прояви, които са водещи и определящи в нашата действителност“. Необходимо е — продължава по-нататък разсъжденията си авторът — и най-драстичните отрицателни явления да се разглеждат на фона на борбата между новото и старото, в съответния контекст на микросоциалната среда, а не фотографски да се описва или разказва за една деформирана или душевно опустошена личност, за което не е необходим никакъв талант. „Много по-трудно е да се вземе цялата противоречивост на личността в нейните сложни и невинаги хармонични отношения със социалната среда. Това е трудното, тук е нужен големият талант, това е майсторството.“

С основание Михайлов изразява и принципното си несъгласие с някои от ония творци, които смятали, че големи произведения могат да бъдат създадени само когато се пресъздава отрицателното, онова, което влиза в противоречие със социалистическия начин на живот, със социално-нравствените норми на времето. Безсмислено и безперспективно е отрицателното да се пресъздава самоцелно, то трябва винаги да се разкрива на фона и на една позитивна програма, на фона на усилията то да бъде преодоляно в името на по-високи идеали. В противен случай нарушава се „реалната мяра на нещата“, деформират се обективните процеси и тенденции на социализма, влиза се в противоречие с неговата революционно преобразуваща прогресивна същност.

И на тая основа вече изпъква голямата роля на художествената критика, на която авторът с основание отделя специално внимание, посветява ѝ специална глава в книгата, за да припомни и подчертае отново някои нейни основни черти, задачи, насоки.

Както е известно, БКП и лично др. Живков нееднократно и по различни поводи, на форуми на различни равнища е обосновавал характера и ролята на критиката в по-нататъшния подем на изкуството, на духовната култура, своевременно е сочел допусканияте слабости в критико-оценъчната дейност. И все още немало са недостатъците от едно или друго естество в тая колкото деликатна и сложна, толкова и важна, отговорна област. Затова и Михайлов, който и в предишните си трудове е доказвал, че следи най-отблизо пулса на цялостния ни духовно-интелектуален живот, е сметнал за необходимо отново да посочи корените, предпоставките на едни или други неблагоприятия на художествената критика, които недостатъци принизяват нейната действена социално-естетическа роля. Трябва да се признае, че авторът много вярно е видял и очертал основните недъзи, неблагоприятия на съвременната критико-оценъчна дейност, далновидно е посочил в какво се изразяват те, от какви мирогледни, социологически и методологически предпоставки са обусловени. Подчертавайки, че научносоциологическият подход в критиката „е абсолютно необходим“, Михайлов с основателна тревога указва, че нерядко тя, критиката, „се затваря в рамките на формално-естетическите критерии“, пренебрегва или недостатъчно държи сметка за социологичната страна при оценката на художествените явления. А както класиците на марксизма-ленинизма, така и цялото историческо развитие на изкуството свидетелствуват, че то винаги е било свързано с определена социална среда. Затова и взаимоотношенията им никога не би могли да пренебрегне, щом иска да даде вярно

осветление на художествения феномен, да разкрие неговия генезис, неговата социална функция в обществото, във формирането на човешката личност. Както вулгарното социологизуване, така и самоцелните формално-естетически анализи са еднакво вредни, еднакво неспособни да дадат вярно тълкуване на всички страни, компоненти, функции на художествената творба, на творческия процес. „*Формално-естетическата оценка на едно произведение може да бъде пълноценна, истинска и вярна само в органическа връзка с анализа на връзката на произведението със социалната среда, както и обратното, разбира се*“ — пише видният наш социолог. Една постановка колкото исторически правдива, толкова и методологически перспективна, все още обаче недостатъчно осъзната в нейната пълнота от неколцина заплениени от модни формалистични теории.

Твърде навремени са и предупрежденията относно безпринципността, груповските, извънлитературни съображения при оценката на едни или други автори. Не се спазват еднакви оценъчни критерии, обуславяни често от йерархическата стълбица на писателите. Без да подценява сложността на критическата дейност, призиванието ѝ да обогатява естетическата култура, да извисява художествения вкус, да отправя към нови духовно-нравствени хоризонти — и в този смисъл нейните преценки невинаги могат и трябва да съвпадат с масовото мнение, — заедно с това те не могат да бъдат в пълно противоречие с него — подчертава българският социолог. И в тая област следва да се подхожда конкретно, да се държи сметка за целия комплекс от предпоставки и компоненти, участващи в процеса на концепирането, реализирането, оценката, възприемането, въздействието на художествената творба, за да бъдат избягнати както елитарни увлечения, така и не помалко вредната естетическа девалвация.

С проникновение Михайлов обосновава, че с издигане на културно-естетическото ниво на широките народни маси тяхната художествена култура ще става все по-зряла и следователно все по-рядко ще се срещат някои от сега съществуващите противоречия в оценката на духовните ценности. Задачите на критиката той схваща в тяхната многоаспектност, но винаги върху подчертано партийно-идеологическа основа. От една страна, критикът трябва да разкрие след съответен конкретен анализ, какво е отношението на писателя или на дадено произведение към действителността, която пресъздава, доколко използваните художествени средства, жанрови форми, стилно-езикови похвати са се оказали съвзвучни със социално-нравствения замисъл на твореца. От друга страна, доколко и с кои страни творбата е развълнувала читателя или зрителя, породила е у тях емоционални изживявания, раздвижила е мисловността им. От трета — доколко утвърждаването на произведението е спомогнало за стимулиране на процесите, насочени към социалното и духовното усъвършенстване на човека, на обществото. Само оная творба може да изпълни подобни задачи, чийто автор е подхождал от партийно-класови критерии при подбора на фактите и явленията, станали предмет на художествена трактовка, не е пренебрегвал обективните закономерности на живота, ръководните принципи на дадената социално-политическа система. Тук най-ярко се открояват мирогледно-философските, методологическите възрения на твореца.

Много навременно и в съгласие с изконната социално-идеологическа същност на социализма, на партийната политика е категоричното напомняне в критиката „да се уважава достойнството на критикувания като личност, като наш другар, колега, гражданин на нашето социалистическо общество“. И в най-оживените критически спорове да се проявява толерантност и към застъпниците на други мнения, стига те да не излизат извън основните принципи на марксизма-ленинизма. При това в едно социалистическо общество критиката и самокритиката следва да бъдат еднакво използвани като мощни оръжия за обогатяване на духовната култура. А не са малко все още фактите от непосредната ни житейска практика,

които говорят и за принижена нравственост, и за недостатъчна отговорност пред обществото у някои хора на критическото перо. Необходимо е да се издигне културното равнище на критиката, тя да се ръководи от високи морални принципи, за да бъде уважавана и търсена и от самите художествени творци и от читателите — говори с научна убеденост и партийно-нравствена насоченост видният български социолог.

Такава е в общи линии проблематиката в най-новата книга на Ст. Михайлов „Изкуство. Общество. Време“, проблематика, интерпретирана главно откъм нейната социологическа и методологическа страна. Очевидно авторът е избрал именно този начин на разглеждане, защото е съзнавал не само важноста и актуалността на тая тематика, но и необходимостта да бъде осветлена в най-тясна връзка със „съществени процеси и прояви в нашия духовно-естетически живот“ — както сам признава. Той не е имал за цел да интерпретира цялостно и всестранно подхванатите проблеми — толкова сложни и многообразни по съдържание, толкова непреходни по значение. Усилията му са били насочени главно към „някои качествено нови моменти в развитието на съответните социални, в т. ч. и художествени явления и към някои недостатъчно изследвани аспекти на изкуството във връзка с тях“. И в това отношение книгата на Михайлов е извънредно поучителна — и по съдържание, и по начин на трактовка, и по идеологическа насоченост. Избраният от автора подход дава наистина възможност да бъдат осветлени фундаментални въпроси на съвременната ни духовна култура, и то в най-тясна взаимообусловеност с цялостното ни социалистическо развитие, във връзка с теоретическата и практическата дейност на нашата партия за изграждането на зряло социалистическо общество. Този подход е не само обществено-исторически обоснован, но и научно-перспективен, даващ възможност да бъдат ясно осветлени най-актуалните, съдбовните въпроси на нашата съвременност.